

ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ЕКОНОМІКИ НА МОДЕЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

С.Г. Натрошвілі, канд. екон. наук,
Київський національний університет технологій та дизайну

Наведено результати досліджень розвитку вищої освіти в умовах становлення інноваційної економіки.

Сформульовано комплексні критерії оцінки якості освітнього процесу. Показано значення інноваційної діяльності установ вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, інноваційний розвиток, програмно-цільовий метод планування.

Постановка проблеми. Сьогодні соціологи говорять про інформаційне (інформаціогенне) суспільство, економісти аналізують інноваційну економіку, освітян цікавить знаннєве суспільство (або суспільство, що навчається). Знання, по суті, перетворюються на принципово незавершені технології формування майбутнього, фактично замикаючи на собі як економічну, так і соціальну систему постіндустріального суспільства. Більш того, в розвинених країнах вони стають важливим економічним продуктом – там розвиваються нові форми діяльності, що ґрунтуються на торгівлі продуктами знань (ліцензування, консалтинг, інжиніринг тощо).

В умовах переходу економіки на інноваційну модель розвитку значно зростають роль і значення вищої освіти, яка має забезпечити ринок праці достатньою кількістю висококваліфікованих фахівців, що здатні діяти творчо, професійно, використовуючи для вирішення виробничих завдань технології світового рівня.

Відтак, значно актуалізується проблематика досліджень з питань стратегічного розвитку вищої освіти, забезпечення реальної інтеграції системи вищої освіти у процес раціональних економічних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З обраної проблематики видано кілька комплексних наукових праць [1–10]. Проте в нинішніх умовах, коли формується новий технологічний уклад, а роль країн у світовому поділі праці стрімко змінюється, необхідні подальші дослідження з питань стратегічних орієнтирів розвитку вищої освіти як елемента інноваційної економіки.

Мета статті – викласти результати досліджень з окремих питань гармонізації розвитку вищої освіти в умовах становлення інноваційної економіки.

«Здатність вчитися тому, як вчитися» (to learn how to learn) стала найголовнішою новою якістю в суспільстві навчання, вважають фінські дослідники Джусі Валімаа та Девід Хоффман. На порядку денному проблема не стільки відсутності інформації, скільки її надлишковості, тобто постає завдання допомогти людині не знайти, а вибрати потрібне (вищий навчальний заклад все частіше розглядається як такий, що допомагає студенту орієнтуватися у просторі знань – це своєрідний навігатор).

За таких умов змінюється роль установ вищої освіти (університетів) як центру знань. Нині вони перетворюються з центрів акумуляції знань на центри їхнього поширення.

Багатовимірність завдань, що покладається на вищу освіту в

сучасному світі, змінює й розуміння місії основного типу вищого навчального закладу – університету. Європейські експерти розглядають їх як центри спільноти, земляцтва (the center of community) або як місце активного громадянства (a site of citizenship), а не тільки знань і науки.

Університети мають посилювати соціальні аспекти діяльності (Social dimension), що передбачає широкий доступ до освіти нетрадиційних студентів (групи за гендерними, етнічними, національними, віковими ознаками, за географічним положенням та рівнем знань на вході), розвиток дистанційних форм навчання для студентів з особливими потребами, надання другого шансу отримання освіти та персонального зросту, вирівнювання через освіту. Тобто це ідея розбудови егалітарного суспільства.

На вищу школу покладається завдання генерувати фахівців, що зможуть працювати на майбутнє лише за умови кардинального осучаснення змісту і технологій навчання. Це вимагає розробки нових навчальних планів, які б інтегрували колись самостійні дисципліни з навчальних планів інших спеціальностей, формуючи навчальні блоки, що повинні забезпечити одночасно і глибоку фундаментальну, і професійно-практичну підготовку, зорієнтовану на складні інноваційно-технологічні проекти [1].

Професійна підготовка та дослідження в нових сферах знань потребують інтеграції змісту цілої низки дисциплін, які раніше вважалися самостійними і не пов'язаними між собою. В результаті виникають міждисциплінарні та мультидисциплінарні програми навчання. Нові форми генерування та передачі знань вимагають не лише реконфігурації університетських кафедр і факультетів, а й реорганізації досліджень та підготовки фахівців, орієнтованих на вирішення складних міждисциплінарних проблем і розвитку наукоємних технологій [2].

У ряді країн дедалі популярнішою стає корпоративна форма навчання, що передбачає суміщення в часі навчання і роботи на виробництві. З певних спеціальностей

це можна спостерігати і в Україні. У цьому плані перспективною вбачається ідея створення нових типів навчальних закладів у формі університетських комплексів, до яких би входили різнопрофільні вищі навчальні заклади різних типів та рівнів. Можливо також долучити до них науководослідні інститути та підприємства і утворити об'єднання на зразок консорціуму, асоціації тощо. Пропозиції щодо законодавчого закріплення такого статусу навчально-наукового об'єднання подавалися до робочої групи з розробки проекту Закону України «Про вищу освіту». У нинішньому варіанті законопроекту можливість утворювати консорціуми вже прописана.

Слід подолати наслідки повальної університетизації, що призвело до втрати традицій колишніх потужних галузевих профільних інститутів та академій. Краще мати різноманітні вищі навчальні заклади, що виконують різні місії, але якісно.

В умовах переходу вищої освіти від елітної до масової (з 2000 р. у вищих навчальних закладах по всьому світі додатково додався 51 млн. студентів) урізноманітнення типів університетів та навчальних програм (зокрема, виокремлення програм професійного та академічного профілю) є цілком логічним, тому потрібно розробляти стандарти та критерії якості та ефективності під кожен вид потреб суспільства, сприймаючи, відповідно, і різні типи вищих навчальних закладів. Важливо зауважити, що запровадження кожного з названих варіантів програм має відбуватися за умови надання університету прав самостійно вибирати тип програми відповідно до потреб економіки регіону, попиту абітурієнтів і своїх можливостей забезпечити якісну підготовку фахівців (тобто необов'язково брати обидві програми).

Для усунення формалізму переходу на дворівневу систему «бакалавр – магістр», що губить саму ідею запровадження більш гнучких освітніх програм, зорієнтованих на студента та ринок праці, потрібно:

- провести заново класифікацію напрямів підготовки;

- розробити нові методологічні засади державних стандартів для укрупнених типів підготовки бакалаврів, передбачивши можливість запровадження програм, що більше зорієнтовані на академічну підготовку та на конкретні замовлення ринку праці. Такий поділ програм допускається МСКО. Тоді у роботодавців буде більше можливостей для відкриття нових спеціальностей та формування змісту підготовки для скорочення періоду адаптації випускника до конкретної практичної роботи;
- розробити положення про магістратуру, що передбачає широкі академічні свободи ВНЗ з формування міждисциплінарних програм, особливо для підсистеми елітної освіти;
- розробити нові критерії ліцензування та акредитації магістерських програм і аспірантури.

Цікавим є російський варіант вирішення проблем масової підготовки та працевлаштування бакалаврів. Мета їх реформування – розвиток у більшості ВНЗ програм масового прикладного бакалаврату за конкретними кадровими та дослідницькими замовленнями бізнесу й адміністрації регіонів. При цьому вирішуватиметься й проблема надмірної кількості вищих навчальних закладів, оскільки деякі ВНЗ будуть перепрофільовуватися на послуги у сфері масової додаткової освіти.

Необхідно сформувати нову концепцію доуніверситетської освіти, яка б забезпечувала загальноосвітню підготовку, що включає та зближує між собою гуманітарну, природничо-наукову та технічну культуру і таким чином долає розрив між загальною та професійною освітою. Зміст та завдання шкільної та наступних ланок освіти сьогодні потребують нових типів кореляції. На жаль, в Україні поки ще не досягнуто належного узгодження реформування систем загальноосвітньої та вищої школи. Не остання роль у досягненні цього належить педагогічним університетам, науковій і педагогічній громадськості, активність яких має бути адекватною важливості та складності цих завдань [3].

Підвищити ефективність вищої освіти можливо на основі виваженого реформування, що має передбачати, зокрема, оптимізацію мережі вищих навчальних закладів. Нині в Україні підготовку фахівців з вищою освітою здійснюють понад 850 вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм власності, що підпорядковані 26 міністерствам і відомствам, 10 з яких мають у підпорядкуванні лише один заклад. Відомча підпорядкованість навчальних закладів часто заважає їх розвитку, запровадженню єдиних підходів до організації освітньої діяльності, що вимагає створення нової парадигми взаємодії навчальних закладів як з міністерствами і роботодавцями, так і з системою вищої освіти держави в цілому. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що у країнах з ідентичними демографічними показниками середня кількість студентів в одному університеті становить, наприклад, в Іспанії – 22 тис., Італії – 23 тис., Греції – 14 тис. студентів (а в Україні – лише 3 тис. осіб).

Слід переглянути підходи і критерії, які застосовуються при ухваленні рішень щодо інвестування розвитку вищих навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів. На державному рівні варто змінити зовнішні критерії оцінки якості діяльності вищого навчального закладу. Адже поки діє принцип «більше студентів – більше грошей» – страждає якість освіти. У зв'язку з цим доцільно розробити комплексні критерії оцінки якості освітнього процесу, які включають: оцінювання змісту та технологій навчання; оцінювання отриманих студентом знань; вимоги до організації та контролю навчального процесу; сучасні вимоги до компетентності викладачів та студентів; чітку і прозору процедуру самообстеження вищого навчального закладу як підґрунтя системи забезпечення якості [4].

Вирішення проблеми підтримки належного інвестування у розвиток вищої освіти дасть змогу досягти не лише короткотермінового економічного успіху, а й закласти засади для формування сталих довготермінових тенденцій розвитку національної економіки з її подальшою інтеграцією в єв-

ропейський простір вищої освіти.

Для України входження в європейський простір вищої освіти і досліджень надзвичайно важливе, оскільки є кроком на шляху до реальної інтеграції в світову спільноту [5].

Процес євроінтеграції передбачає створення загальноєвропейського освітнього і наукового простору на основі розроблення єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти та науки з метою визначення періодів та термінів підготовки фахівців з вищою освітою, що сприятиме співробітництву між вищими навчальними закладами Європи, мобільності викладацького складу та студентів.

У рамках Болонського процесу формується європейський простір вищої освіти (ЄПВО), що визначений географічними та інституційними нормами Європейської культурної конвенції. Болонський процес передбачає структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміну освітніх програм і проведення необхідних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Проте він не передбачає уніфікації змісту освіти. Навпаки, у багатьох документах Болонського процесу зазначається, що кожна країна-учасниця має зберегти національну палітру, самобутність та надбання у змісті освіти і підготовці фахівців з вищою освітою, а далі запровадити інноваційні прогресивні підходи до організації вищої освіти, які є властивими ЄПВО. На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес добровільний, полісуб'єктний; ґрунтований на цінностях європейської освіти і культури; такий, що не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи; багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий. Кінцевою метою процесу є забезпечення відповідної суспільним, особистісним та виробничим потребам якості вищої освіти, що продукуватиме конкурентоспроможного фахівця, здатного легко адаптуватися в економічному просторі європейських країн. Стратегія розвитку вищої освіти України в умовах Болонського процесу передбачає створення

інфраструктури, яка дасть змогу вищим навчальним закладам (університетам, коледжам тощо) максимально реалізувати свій індивідуальний потенціал у плані задоволення високих вимог європейської системи знань та адаптувати систему вищої освіти України до принципів, норм, стандартів і основних положень європейського простору вищої освіти, прийнятних і ефективних для нашої держави і суспільства [6].

Мета державної інвестиційної політики у сфері вищої освіти має передбачати стимулювання інвестиційної активності та вдосконалення структури інвестиційних вкладень в контексті забезпечення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

З огляду на сказане доцільно зупинитися на проблемі вдосконалення механізмів фінансування розвитку вищої освіти за рахунок бюджетних коштів (тобто бюджетного інвестування вищої освіти).

Сучасні процедури управління передбачають, зокрема, перехід до програмно-цільового методу планування та подальший його розвиток. Цей метод в останні роки набув особливо важливого значення в системі бюджетного менеджменту, за його допомогою здійснюється державне інвестування із залученням коштів державного бюджету. Але практика застосування вказаного методу взагалі та в системі вищої освіти зокрема ще далека від досконалості.

Головна ідея програмно-цільового методу – забезпечити максимальну ефективність витрачання (використання) бюджетних ресурсів з метою отримання конкретних результатів (у тому числі таким результатом може бути і збільшення бюджетних доходів у майбутньому). Відповідно до іде-

ології програмно-цільового методу вкладені фінансові ресурси мають працювати на досягнення конкретного результату.

Широке застосування програмно-цільового методу планування обумовлено наявністю в практиці управління різнопланових проблемних ситуацій, що характеризуються невизначеністю, а також ступенем впливу та взаємодії екзогенних та ендегенних чинників. Вирішення таких проблем можливе на методологічних засадах системного та ситуаційного аналізу шляхом розробки і реалізації відповідних програм.

Водночас у законодавстві України відсутні правові вимоги щодо оцінки обґрунтованості запланованих результатів під час розгляду та затвердження проектів видаткової частини бюджетів. Іншими словами, необґрунтованість або нереалістичність запланованих результатів не є перешкодою до затвердження відповідних показників видатків, що призводить до фінансування низькорезультативних програм, або програм з наперед невідомим результатом, або «надлишкових» бюджетних установ, або надання «непотрібних» суспільству послуг.

У науковій літературі описано методики оцінювання обґрунтованості видатків на некомерційні програми, які мають по суті інвестиційний характер. У практиці оцінювання обґрунтованості вказаних видів видатків доцільно, на думку автора, використовувати порівняльний метод, коли порівнюються нормативи забезпеченості суспільним благом перед початком виконання програми та після. За допомогою порівняльного методу можна досліджувати стан справ у відповідній сфері у розрізі окремих складових (наприклад, у розрізі регіонів), порівнюючи обсяг виділених коштів та досягнуті результати.

Оцінити результативність соціальних видатків можна за допомогою методу кореляційно-регресивного аналізу, який дає змогу порівняти залежність результативного показника (рівень освіченості, кваліфікованої зайнятості, професійної захворюваності тощо) від зміни факторного показника (у даному випадку – обсяг видатків бюдже-

ту на фінансування певної програми у сфері вищої освіти). Кореляційно-регресивний аналіз дозволяє оцінити щільність зв'язку між результатними та факторними показниками.

Українські вчені [7–10] обґрунтували можливість і доцільність оцінювання соціальної спрямованості освітньої політики за двома групами показників:

– прями показники – безпосередньо характеризують обсяги і структуру соціальних видатків;

– непрямі – характеризують результати функціонування соціальної сфери.

До першої групи показників віднесено: питому увагу видатків на соціальну сферу (за видами видатків) у загальному обсязі видатків бюджету; питому вагу видатків на соціальну сферу (за видами видатків) в обсязі ВВП; співвідношення видатків на соціальну сферу і видатків, що спрямовуються на розвиток економіки; співвідношення фактичних та запланованих видатків бюджету на соціальну сферу; співвідношення обсягів фінансування окремих галузей соціальної сфери, отриманих з різних джерел; обсяг видатків на соціальні сфери (за окремими сферами), що припадає на одну особу населення тощо. До другої групи показників віднесено: темпи зростання реальних доходів населення; рівень бідності, визначений за абсолютними або відносними критеріями; рівень розшарування населення за доходами; рівень безробіття; рівень охоплення адресною соціальною допомогою бідних верств населення; співвідношення мінімальних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, пенсії, соціальних виплат) і прожиткового мінімуму; рівень смертності (загальної, дитячої, немовлят); рівень захворюваності на окремі види хвороб та ін.

Висновки. В сучасних умовах необхідне вдумливе реформування сфери вищої освіти, спрямоване на трансформацію її функціонального призначення за подальшої глобалізації світової економіки та посилення викликів інноваційного розвитку.

Зокрема, слід забезпечити подальшу інтеграцію вищої освіти, науки і бізнесу, що є ключовою умовою високої конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

Необхідно розробити та ухвалити реалістичну державну програму, спрямовану на підтримку функціонування сфери вищої освіти в умовах стрімкої інтелектуалізації суспільного виробництва та формування нового технологічного укладу.

Доцільно внести корективи до чинної законодавчої бази, спрямовані на застосування економічних методів стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів.

Слід впроваджувати європейські принципи організації вищої освіти, забезпечуючи збереження власних традицій, які довели високу спроможність у реальній практиці господарювання.

У сфері бюджетного фінансування діяльності вищих навчальних закладів необхідно розвивати технології програмно-цільового управління, в першу чергу в напрямку запровадження реалістичних показників оцінювання отриманих результатів.

У подальшому слід розробити методичні підходи до моделювання розвитку сфери вищої освіти залежно від зміни макроекономічної динаміки.

Література

1. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: Монографія / За ред. чл.-кор. НАПНУ І.М. Грищенко. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 478 с.
2. *Каленюк І.С.* Економіка освіти. Навч. посібн. – К.: Знання України, 2003. – 316 с.
3. *Коровський А.В.* Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 184 с.
4. *Комарова О.А.* Освітній потенціал: теоретико-методологічні та практичні аспекти формування. – Кіровоград: ДЛАУ, 2009. – 336 с.
5. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України / За ред. акад. НАПНУ В.І. Лугового. – К.: Педагогічна преса, 2009. – 384 с.
6. Инновационная политика высшего учебного заведения / Под ред. докт. экон. наук Р.Н. Федосовой. – М.: Экономика, 2006. – 178 с.
7. *Захарін С.В.* Інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічного розвитку економіки: Монографія. – К.: КНУТД, 2011. – 344 с.
8. Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку / За ред. акад. НАПНУ В.П. Андрущенка. – К.: Педагогічна преса, 2006. – 208 с.
9. Повышение качества высшего образования и Болонский процесс / В.А. Трайнев, С.С. Мкртчян, А.Я. Савельев. – М.: Дашков и К., 2010. – 392 с.
10. *Боголіб Т.М.* Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. – К., 2006. – 324 с.

С.Г. Натрошвили **ПРОБЛЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА ЭКОНОМИКИ НА МОДЕЛЬ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ**

Приведены результаты исследований развития высшего образования в условиях становления инновационной экономики. Сформулированы комплексные критерии оценки качества образовательного процесса. Показано значение инновационной деятельности учреждений высшего образования.